

Sexualita Alkuina z Yorku a metodologická otázka studia „homoerotického“ jazyka ve středověku*

Zuzana Smetanová

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav řeckých a latinských studií
zuzana.e.v.smetanova@gmail.com

Martin Šenk

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav světových dějin
martin.senk@ff.cuni.cz

SYNOPSIS

Alcuin of York's Sexual Orientation and the Methodological Question of Studying 'Homoerotic' Language in the Middle Ages

This paper deals with the question of the sexual orientation of leading Carolingian scholar Alcuin of York. The authors begin by defining the term 'queer sexuality' as divergent from dominant forms of sexuality, before proceeding to present a brief overview of the life and work of Alcuin of York. The authors then turn to the primary sources that originally sparked the debate regarding Alcuin's sexual orientation, followed by theoretical considerations on the methodological approaches that may be used to interpret 'queer' sources of the Middle Ages more generally, and the application of these methods in the specific case of Alcuin of York. Whether or not Alcuin's sexuality was really 'queer', the authors argue, cannot be stated with certainty. Assuming it was, however, one may describe its manifestation in the given sources as a manifestation of queerness in its sublimated form, and as part of their own contemporary discourse on spiritual love and friendship.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Alkuin z Yorku; sexualita Alkuina z Yorku; homosexualita ve středověku; queer dějiny středověku / Alcuin of York; the sexuality of Alcuin of York; homosexuality in the Middle Ages; medieval queer history.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2022.3.1>

---

* Studie je vítězným textem soutěže pro studující magisterských a doktorských programů vyhlášené v roce 2021 Centrem genderových studií FF UK, do níž mohly být přihlášeny práce využívající metodologických impulzů genderových a/nebo LGBTQ+ studií. Soutěž byla připomenutím významu Jiřiny Šiklové při rozvoji genderových studií na akademické půdě a při uplatňování jejich témat v občanské společnosti

1. ÚVOD

Výzkum dějin lidské sexuality má v současné době již poměrně dlouhou tradici a těší se zvláště v zahraničí čím dál větší popularitě.¹ V posledních letech v něm převládá postmoderní přístup *queer theory*,² soustředící se především na analýzu různých sexuálních a genderových identit v minulosti, jejich konstruování v závislosti na dobových mocenských strukturách a na způsoby jejich manifestace v pramenech. Základním rysem této teorie je odmítání představy o všeobecné platnosti binárních sexuálních či genderových kategorií, jako je i heterosexuality a homosexualita, které jsou podle ní produktem moderního normativního myšlení³ a nereflektují v úplnosti ani současnou, natož historickou realitu.⁴ Přestože *queer theory* obsahuje i kvůli své vnitřní nejednotnosti zvláště z metodologického hlediska řadu úskalí (Schnell 2013), tento jí často prosazovaný sociálněkonstruktivistický přístup ve vztahu ke zkoumání lidské sexuality přebíráme do své studie i my. Místo slova „homosexualita“ tedy dáváme pro popis v realitě jistě velmi komplexního spektra různých forem „homosexualit“⁵ přednost výrazu *queer sexualita* (srov. Helvie 2010, s. 1145).

Počátky *queer studia* středověku nicméně spočívaly v bádání, jehož cílem bylo zmapovat právě dějiny homosexuality. Ve své době přelomovou prací, která si i jako jedna z prvních povšimla možného *queer* rozměru textů, jež napsal významný představitel karolinské renesance Alkuin z Yorku (asi 735–804), bylo monumentální dílo Johna Boswella z roku 1980 *Christianity, Social Tolerance and Homosexuality*. Jenže právě Boswellův spíše nekritický pohled na středověké texty, které dnes můžeme označit pro jejich styl za homoerotické, jako na produkt homosexuality jejich autorů, jeho teze o toleranci vůči homosexualitě či dokonce o existenci jakési homosexuální subkultury ve středověku a také určitá politická agenda v pozadí jeho díla (srov. Kruger 2009, s. 416–417) způsobily, že se na něj snesla vlna kritiky; díky ní však došlo k tvůrčímu zrevidování jeho závěrů a tím i k novým impulzům ve výzkumu dějin *queer sexuality* ve středověku.

Právě úvaha nad možnostmi, jakým způsobem je v současnosti náležité přistupovat k výzkumu takových středověkých „*queer*“ pramenů, mezi které lze zařadit i vybrané texty Alkuina z Yorku, představuje hlavní náplň a cíl tohoto příspěvku. První část se přitom nejprve stručně zabývá osobou Alkuina z Yorku samotného, jeho životem a dílem. Následující kapitola podává přehled nejdůležitějších pramenů vzta-

1 V českém prostředí se tomuto tématu komplexněji věnovaly zejména dvě odborné publikace, a sice Putna 2013a a Himl — Seidl — Schindler 2013, které obsahují rovněž přehled o vývoji a hlavních směrech bádání v této oblasti.

2 Přehledně o tomto fenoménu viz např. Giffney — O'Rourke 2009.

3 S názorem, že homosexualita je kategorie vytvořená uměle na základě lékařského přesvědčení 19. století, přišel již Michel Foucault (1999, zejm. s. 53). V pozdější době se vznikem homosexuality coby produktu moderního západního diskurzu zabýval především Greenberg 1988. Stejně tak se začalo uvažovat i o heterosexuality jakožto o konstrukt, viz zejména Katz 1995.

4 K problematice studia dějin homosexuality viz zvl. Halperin 2002.

5 K tezi o pluralitě „homosexualit“ v různých dobách a kulturách viz zvl. Murray 2000, zejm. s. 422.

hujících se k Alkuinově sexualitě, zejména nejvýznamnějších a nejkontroverznějších homoerotických úryvků z Alkuinových textů, a zasazuje je do širšího historického kontextu. Poslední kapitolu tvoří zamyšlení nad vhodnými metodologickými nástroji, jež mohou sloužit k interpretaci těchto pramenů, a to tak, aby zároveň nedocházelo k jejich vytrhávání z původního kulturního a sociálního kontextu. Na závěr je ještě vyhrazen prostor otázce, jak mohl vypadat vztah mezi Alkuinovou možnou queer sexualitou a jeho vlastní vědomou identitou.

Tato práce si neklade za cíl rozhodnout, zda byla sexualita Alkuina z Yorku skutečně z naší definice queer, nebo ne. Snaží se spíše ohraničit pole možností, jakým způsobem může současný čtenář jejím domnělým projevům rozumět, aniž by se přitom dopouštěl přílišného anachronismu. To může posloužit i jako inspirace pro případný budoucí výzkum bohemikálních středověkých textů s potenciálním queer rozměrem, mezi něž by bylo možné vřadit například prameny spojené s osobou sv. Vojtěcha, jak naznačil Martin C. Putna (2013b, s. 74–76).

2. ALKUINŮV ŽIVOT A DÍLO

Alkuin se narodil ve třicátých letech 8. století v anglosaské Northumbrii. Pocházel patrně z urozené rodiny a již v dětském věku byl poslán do některé církevní instituce poblíž Yorku.⁶ V ní se mu dostalo vynikajícího vzdělání a roku 767 byl Alkuin pověřen řízením věhlasné katedrální školy v Yorku (Charvát 2017, s. 109–111). V téže době začal podnikat první cesty na kontinent a již při návratu ze své první cesty do Říma se měl roku 769 setkat s Karlem Velikým. S franským králem se opět shledal v Parmě v roce 781, načež byl Alkuin pozván ke královskému dvoru, k němuž se skutečně následujícího roku dostavil.⁷

Alkuin pak působil jako rádce Karla Velikého až do roku 796,⁸ kdy se odebral do ústraní a přijal úřad opata kláštera sv. Martina v Tours.⁹ V tourském klášteře zemřel Alkuin roku 804. Zanechal po sobě rozsáhlé dílo, sepsané jak v próze, tak ve verších. Dochovaly se tři hagiografické spisy, básně, takřka 300 dopisů a řada rozličných děl věnovaných vzdělávání, svobodným uměním a teologii.¹⁰

6 Údaje o Alkuinově dětství pochází zejm. z *Vita Alcuini*, která byla sepsána mezi lety 821 a 829. Viz *Vita Alcuini* 1887, zde s. 185; srov. např. Bullough 2004, s. 21.

7 Nejnověji problematiku prvních setkání Alkuina s Karlem Velikým shrnuje Lohrmann 2018, s. 81–83.

8 V okolí Karla Velikého se nevyskytoval po celou dobu a Alkuinovy pobyty u dvora byly přerušovány cestami do Northumbrie. Jeho vztahy s franským panovníkem nebyly vždy bezkonfliktní — zmínit lze např. spory o způsob misijní praxe, kdy se Alkuin vymezoval vůči násilné christianizaci Saska. Srov. např. Wood 2001, s. 80–90; Stofferahn 2009.

9 Interpretace Alkuinova odchodu do kláštera v Tours se různí. Bádání však ukazuje, že Alkuin měl vliv na dvorské dění i po roce 796, viz např. Dales 2012, s. 127–132.

10 Srov. Nechutová — Stehlíková 2013, s. 82–84; podrobně pak zejm. Dales 2013, *passim*, či Bullough 2004, *passim*, který komentuje celé Alkuinovo dílo včetně spisů, u nichž není Alkuinovo autorství jisté. Dodnes zůstává celá řada otázek spojených s inspiračními zdroji Alkuinova díla otevřená, jak o tom svědčí např. rozdílné hodnocení vlivu Ciceronova díla *Laelius de amicitia* na Alkuinovo pojetí přátelství; k ideálu přátelství ve středověku viz níže.

Doba působení Alkuina u dvora vlastně rámčuje i základní fáze vývoje Karlova dvora. Zatímco do osmdesátých let 8. století se v Karlově okolí vyskytují učenci z řad franské šlechty (jako například Fulrad ze St. Denis), po roce 780 nastává patrně nejslavnější doba Karlova dvora, která je spojena s reformním programem a v níž mají hlavní slovo cizinci jako Petr z Pisy, Paulinus z Akvileje, Paulus Diakonus, Theodulf z Orléans či právě Alkuin. Tito cizinci pak byli v průběhu devadesátých let opět vystřídáni Franky (srov. Becher 2009, s. 95).

Alkuinův vliv můžeme pozorovat na pozadí takřka všech hlavních vzdělávacích a reformních podniků Karla Velikého. Nejslavnějšími z nich jsou zejména vydání *Admonitio generalis* v roce 789, v němž byly definovány cíle vzdělávací a církevní reformy (viz např. Dales 2012, s. 95–98), či uspořádání frankfurtské synody v roce 794, která se stala vrcholným dílem rodící se franské teologické školy.¹¹

3. PRAMENY K ALKUINOVĚ SEXUALITĚ

Debatu ohledně Alkuinovy sexuality rozvířily především Alkuinovy výrazně citově zabarvené projevy náklonnosti k osobám stejného pohlaví. Jeho afektivita je dobře patrná zejména v dopisech a básních, které tento northumbrijský učenec adresoval blízkým přátelům, zvláště dvořanům Karla Velikého a čelným franským duchovním.¹² Za nejvýrazněji afektivní můžeme považovat především listy určené salcburskému biskupovi Arnovi.¹³ Salcburský biskup (a od roku 798 arcibiskup) byl Alkuinovým stálým přítelem a věrným spojencem a v kontextu Alkuinovy korespondence patří k prominentním postavám.¹⁴ Velmi explicitní je Alkuin při vyjadřování svých citů zejména v listu z roku 790, který Arnovi adresoval z Anglie:

Stále se mi vrací, nejsvětější otče, sladká vzpomínka na vaši lásku¹⁵ a přátelství; a toužím, aby se mi někdy naskytla milá příležitost, kdy bych mohl tisknout vaši drahou šíjí svými dychtivými prsty. Ach, kdyby mi tak bylo umožněno se náhle přenést jako

11 Frankfurtskou synodu lze chápat jako první sebevědomý vstup franských učenců na pole velkých teologických otázek, srov. tamtéž, s. 98–102.

12 Alkuin a okruh dalších učenců přeměnili za Karla Velikého těžkopádnou latinskou tvorbu franských autorů v živý a smysluplný prostředek pro běžnou komunikaci na dvoře. Úroveň komunikace přitom kvalitativně pozvedli natolik, že jim umožňovala s dostatečnou výmluvností zapojit do svých prozaických i poetických spisů několik významových rovin, hrát si s jazykem a vytvářet pro příjemce sít jemných narážek a asociací. Literární stránkou básnické tvorby učenců na dvoře Karla Velikého se nejnověji zabývala Rebecca Schmalholz (2022).

13 Jak ještě vyplývá z následující kapitoly, afektivní způsob komunikace mezi přáteli byl ve středověku normální; nicméně míra afektivity v Alkuinově korespondenci s Arnem je i na středověké poměry atypická. Pro srovnání, poněkud formálnější, ačkoli i tak z našeho pohledu velmi explicitní, je Alkuin ve vyjadřování svých citů např. v dopisech Paulinovi z Aquileje či samotnému Karlu Velikému.

14 Arno ze Salcburku byl sběratelem Alkuinových dopisů, žádný z dopisů Arna Alkuinovi se však nedochoval. Srov. např. Dales 2012, s. 151n.

15 V latině i v předkládaných Alkuinových textech se ve skutečnosti objevují tři různá slova, která všechna překládáme do češtiny jako „láska“: *dilectio* (jako v tomto případě), *caritas*

Habakukovi [cf. Dn 14,35], jak hbitě bych spěchal do vašeho otcovského náručí a sevřenými rty zlíbal nejenom vaše oči, uši a ústa, ale také každičký článek vašich prstů na rukách i na nohách, a to ne jednou, nýbrž několikrát.¹⁶

V podobném duchu psal Alkuin Arnovi v roce 800, tedy v době, kdy pobýval v klášteře v Tours a během níž vzniklo nejvíce dochovaných Alkuinových dopisů:

Ó, kéž by mi tak bylo umožněno se k tobě přenést jako Habakuk! Jak pevným objetím bych si přitáhl tvoji šíji, nejsladší synu; ani celý dlouhý letní den by mě neznávalo tisknout hrud' k hrudi, spojovat ústa s ústy, dokud bych při sladkém uvítání nezlíbal každou část tvého těla.¹⁷

Při citování Alkuinovy korespondence nelze nezmínit rovněž fenomén přezdívek, které právě Alkuin pro okruh svých oblíbenců zavedl (viz zejména Garrison 1998, s. 59–79). Až do jeho příchodu se přezdívky na karolinském dvoře neužívaly; praxe vymyšlení přezdívek byla typická zvláště pro ostrovní prostředí (a v menší míře i pro kontinentální germánské prostředí) a souvisela s cizostí a obtížnou vyslovitelností latinských jmen v místních germánských a keltských jazycích (srov. tamtéž, s. 62–63). Avšak způsob, jakým vytvářel přezdívky Alkuin, nemá obdobu ani v ostrovním prostředí, ani na kontinentu — Alkuin užíval ve svých dopisech a básních širokou škálu přezdívek vycházejících ze jmen biblických, antických, raně křesťanských, dále přezdívek, které představovaly latinizovanou formu původních jmen, a v neposlední řadě též přezdívek z říše zvířat. Alkuin přezdívkami častoval nejužší okruh svých přátel či významných osob ve svém okolí. Karel Veliký byl tak označován například jako David, Šalamoun či Aeneas. Někteří Alkuinovi oblíbení žáci, jako Arno ze Salcburku, jak vyplývá i z následující ukázky, dostávali ptačí přezdívky, přičemž jako symbol své otcovské lásky vůči nim nazýval Alkuin své klášterní sídlo v Tours hnízdem.¹⁸ Ženy pak Alkuin označoval v mnohem formálnějším duchu především jmény světic.¹⁹

a amor. Zatímco první dvě se častěji vyskytují spíše v duchovních kontextech, amor se většinou pojí s láskou tělesnou, nicméně nejedná se o pravidlo.

- 16 „Satis suavi commemoratione vestram recolo, sanctissime pater, dilectionem et familiaritatem; optans, ut quandoque eveniat mihi tempus amabile, quo collum caritatis vestrae desideriorum meorum digitulis amplecter. O, si mihi translatio Abacuc esset subito concessa, quam citatis manibus ruerem in amplexus paternitatis vestrae, et quam compressis labris non solum oculos aures et os, sed etiam manuum vel pedum singulos digitorum articulos, non semel, sed multoties oscularer“ (Alcivini sive Albini epistolae 1895, s. 36). Zde i níže překlad autorů studie.
- 17 „O si mihi translatio Abacuc esset concessa ad te: Quam tenacibus tua colla strinxissem, o dulcissime fili, amplexibus; nec me longitudo aestivi diei fessum efficeret, quin minus premerem pectus pectore, os ori adiungerem, donec singulos corporis artus dulcissimis oscularer salutationibus“ (tamtéž, s. 319).
- 18 Srov. tamtéž, s. 59–79. Označování žáků zvířecími přezdívkami či přezdívkami podle Vergiliových *Eklog*, jež místy explicitně pojednávají o dvou mužských milencích, chápal Jonathan Boswell jako „erotic element“, viz Boswell 1980, s. 189.
- 19 Srov. tamtéž, s. 70. Nutno přitom říci, že k ženám nebyl Alkuin obecně v dopisech tolik vřelý.

Následující ukázka z dopisu Arnovi ze Salcburku pochází opět z let 798–800, tedy z doby Alkuinova pobytu v Tours:

Kéž by se můj orel [tj. Arno] přiletěl pomodlit ke svatému Martinovi [tj. do Tours]; abych mohl obejmout jeho sladká křídla a držet toho, kterého moje duše miluje, a nepustit jej, dokud bych ho neuvedl do domu své matky [cf. Pís 3,4] a on mě nezlíbal polibkem svých úst [cf. Pís 1,1]; a těšili bychom se ze vzájemné lásky, jak je nařizováno [cf. Ř 12,10].²⁰

Značnou afektivitou a barvitými popisy emocí oplývá také Alkuinovo poetické dílo. I své básně adresoval Alkuin svým přátelům a spojencům. Níže je uveden úryvek z básně, jež byla patrně opět určena Arnovi ze Salcburku:

*Láska mi proklála srdce svým plamenem [...]
a stále se rozpaluje novým žárem.
Ani moře, ani země, ani hory, lesy či Alpy
jí nedokáží zabránit v cestě či zadržet od toho,
aby navždy lízala vaše útroby, svatý otče,
či slzami smáčela, milovaný, vaši hrud'.
[...] Blahoslavená síň nebes nikdy nerozděluje přátele;
a srdce, které žhne láskou, má vždy toho, koho miluje.
Pročez pospíchej, otče, unes mě svými modlitbami, žádám tě, tam,
kde naše láska nebude nikdy rozervána.²¹*

Kromě samotného Alkuinova afektivního literárního stylu poutají pozornost badatelů v souvislosti s otázkou Alkuinovy sexuality také dílčí momenty z Alkuinova života. Nejpozoruhodnější teorii rozvinul Donald A. Bullough, který se po vzoru J. Boswella zaměřil na korespondenci Alkuina s papežským stolcem a opatem Angilbertem (viz Bullough 2004, s. 115n.; Boswell 1980, s. 191). Alkuin v ní na několika místech zmiňuje, že se v mládí dopustil závažného hříchu.²² Proto žádal prostřednictvím svého žáka Angilberta, který se měl údajně dopustit stejného hříchu, papeže Hadriána I. o rozhrěšení. Vzhledem ke směřování žádosti k nejvyšší instanci, jakou byla papežská kurie, D. Bullough předpokládá, že se jednalo o skutek, za který Alkuin ne-

²⁰ „Et utinam veniat volando aquila mea orare apud Sanctum Martinum; ut ibi amplecter alarum illius suavissimas; et teneam, quem diligit anima mea, nec dimittam eum, donec introducam illum in domum matris meae; et osculetur me osculo oris sui; et gaudeamus ordinata caritate invicem“ (Alcivini sive Albini epistolae 1895, s. 157).

²¹ „Pectus amor nostrum penetravit flamma [...] / Atque calore novo semper inardet amor. / Nec mare, nec tellus, montes nec silva vel alpes / Huic obstare queunt aut inhibere viam, / Quo minus, alme pater, semper tua viscera lingat, / Vel lacrimis lavet pectus, amate, tuum. / [...] Felix aula poli nunquam disiungit amicum; / Semper habet, quod amat, pectus amore calens. / Huc properare, pater, precibus rape me, rogo, tecum, / Qua noster nunquam dissociatur amor [...]“ (Alcivini (Albini) carmina 1881, s. 236). Můžeme si povšimnout, že v tomto úryvku je důsledně užíváno slova *amor*.

²² Srov. Alcivini sive Albini epistolae 1895, s. 68–69; 138–139; 141–142.

mohl získat rozhřešení od nikoho z řad franské církve a který mu mohl nakonec dokonce zabránit v jeho ordinaci na (arci)biskupa z Yorku (Bullough 2004, s. 116–117). Na základě komparace použité terminologie v papežském dopise a dobových právních textů přišel D. Bullough se závěrem, že podstatou tohoto hříchu mohlo být smilstvo s mužem, „arsenoquita quod est masculo“ (tamtéž).

Nicméně je třeba zmínit, že Alkuin sám styk muže s mužem ve svých spisech otevřeně kritizoval a podílel se i na vzniku legislativy, která měla tuto praxi potlačovat. Například ve svém komentáři ke knize Genesis Alkuin vysvětluje, proč bylo lidstvo za své špatnosti v časech Noema potrestáno potopou a v časech Sodomy ohněm:

Neboť ten přirozený hřích tělesného chtíče po ženách je potrestán jakoby mírnějším elementem; ale tento hřích proti přírodě, tělesný chtíč po mužích, je pomstěn prudším elementem ohně: a země zavlažená vodou se opět zazelená, ale ta sežehnutá plamenem zůstane navždy suchá a neplodná.²³

Jak bylo zmíněno výše, Alkuin se zásadním způsobem podílel i na vzniku centrálního dokumentu církevní reformy v říši, který je známý jako *Admonitio generalis*. V jednom z článků se přitom sodomie explicitně zakazuje:

49 [ustanovení]. Kněžím: Koncil v Ankyře shledal, aby bylo na ty, kdo hřeší proti přírodě se čtyřnožci nebo s muži, uvaleno tvrdé a přísné pokání. Proto ať se biskupové a kněží, kteří mají udělování pokání na starosti, snaží jakýmkoli způsobem zabránit návkyku na toto zlo neboli ho vymýtit.²⁴

Otázka Alkuinovy sexuality se tak vzhledem ke všem uvedeným úryvkům jeví jako velmi komplexní. Alkuinův homoerotický jazyk může současného čtenáře snadno svádět k unáhleným závěrům ohledně jeho sexuality; nicméně jak již zaznělo v úvodu, aplikovat současná měřítká na tak odlišnou historickou a sociální realitu, jakou byl středověk, může být problematické. K relevantnímu kritickému zhodnocení Alkuinovy sexuality je možné dospět pouze za předpokladu správného porozumění dobovému kulturnímu a sociálnímu kontextu, v jehož rámci se sexualita domněle manifestuje.²⁵

23 „Quia illud naturale libidinis cum feminis peccatum quasi leviori elemento damnatur: hoc vero contra naturam libidinis peccatum cum viris, acrioris elementi vindicatur incendio: et illic terra aquis abluta revirescit; hic flammis cremata aeterna sterilitate arescit“ (Interrogationes et Responsiones in Genesim 1863, s. 543). Jedná se o výňatek z Alkuinova souboru otázek a odpovědí ke knize Genesis — zde jde o odpověď na otázku: „Quare diebus Noe peccatum mundi aqua ulciscitur, hoc vero Sodomitarum igne punitur?“ (viz tamtéž, s. 543).

24 „49. Sacerdotibus. In concilio Acironense inventum est in eos, qui cum quadrupedibus vel masculis contra naturam peccant, dura et districta penitentia. Quapropter episcopi et presbyteri, quibus iudicium penitentiae iniunctum est, conentur omnimodis hoc malum a consuetudine prohibere vel abscidere“ (Die *Admonitio generalis* Karls des Großen 2012, s. 204).

25 S tím je též spojena problematika posunu významu samotných slov, který se značně lišil napříč časem a prostorem. Srov. např. Rosenwein 2016, s. 1–15. Příklady možného přístupu k této problematice nabídl např. Macek 1991; Šorm 2016.

4. MOŽNOSTI A LIMITY INTERPRETACE ALKUINOVOY SEXUALITY

Jak upozorňují také badatelé zabývající se *history of emotions* (přehledně zvl. Boquet — Nagy 2015; Rosenwein 2016), a zvláště odborníci na fenomén přátelství ve středověku,²⁶ afektivní jazyk byl již od pozdní antiky nedílně spjat s vyjadřováním vzájemné náklonnosti mezi přáteli. Do určité míry lze jeho kořeny hledat už v Bibli,²⁷ avšak počátek v pravém slova smyslu má v dopisech církevních otců, jako byl svatý Jeroným či Paulinus z Noly (k nim zvl. White 1992, s. 129–163). V galské tradici jej můžeme pozorovat zejména u Venantia Fortunata (srov. Tyrell 2019, s. 19–49). Přátelství (*amicitia*), které v sobě již od dob antiky obsahovalo důležitý etický rozměr,²⁸ se stalo především ve spisech svatého Ambrože²⁹ a Augustina³⁰ konkrétním vyjádřením všeobecné křesťanské lásky (*caritas*) a zvláště v církevních komunitách středověku nabylo postupně značného duchovního významu.³¹ Přátelství v Kristu znamenalo ctnost, která dokázala člověka přiblížit k Bohu, a afektivní jazyk, programově napodobující mluvu Písňe písni,³² představoval jeden z nástrojů, jak tuto ctnost implementovat.

S ohledem na tento diskurz týkající se přátelství interpretoval Alkuinovy homoerotické řádky a verše v nedávné době zejména Douglas Dales, který zároveň zcela rezignoval na to, hledat v nich možný queer rozměr (Dales 2013, s. 239–244, stejně tak Frantzen 1998). Nicméně pokusy vykládat je jako projevy Alkuinovy queer sexuality ani po kritice Boswellovy knihy neustaly: nověji se k nim připojil zejména zmiňovaný D. Bullough (2004, s. 110–117, zvl. s. 116), ale například také Lynda Coon (2011, s. 17–18), která upozornila, že intenzita Alkuinova afektivního jazyka nemá ani ve středověkém diskurzu obdoby. Abychom mohli otázku Alkuinovy sexuality zrevidovat a vypořádat se s takovými zdánlivými aporiemi, jako např. proč by v dnešním slova smyslu „gay“ Alkuin, dávající jinak volný průchod svým homoerotickým touhám v dopisech a básních, sám proti „gayům“ vystupoval v *Admonitio generalis*, je nutné se ponořit do studia aplikovatelných metodologií hlouběji.

K rozuzlení nejen právě zmiňovaného problému může přispět teorie o dichotomii tzv. ušlechtilé a neušlechtilé lásky ve středověku Stephena C. Jaegera (1999). Podle ní středověký diskurz reflektuje pouze dva typy lásky, a sice lásku fyzickou, sexuální, která byla zavrženímhodná, a lásku duchovní, ušlechtilou. Nicméně pro vyjádření posledně jmenovaného typu středověk s oblibou paradoxně využíval jazyka toho prv-

26 K přátelství v církevním prostředí viz zvl. McGuire 2010, obecně viz např. Classen — Sandidge 2011.

27 Zmínit lze např. výrazové prostředky Vulgáty v knihách Makabejských, knize Sírachovcové či historických knihách Starého zákona. Viz např. 1S 19,17: „Et addidit Jonathas deirare David, eo quod diligeret illum: sicut enim animam suam, ita diligebat eum.“

28 A to zejména od jakési první „gramatiky“ přátelství v podobě dialogu *Laelius de amicitia* Marka Tullia Cicerona, k ní a k přátelství v antice obecně viz zvl. Konstan 1997.

29 K Ambrožově pojetí přátelství v jeho spise *De officiis ministrorum* přehledně viz Cassidy 1999, s. 55–59.

30 K Augustinově vizi přátelství v jeho *Vyznáních* nejnověji viz Karfíková 2020.

31 Viz McGuire 2010. Asi nejdůležitějšího teoretického zpracování se přátelství ve středověku dostalo od cisterciáka Aelreda z Rievaulx v jeho spise *De spirituali amicitia*, viz např. Pezzini 2017.

32 Jak jsme si mohli povšimnout i v případě třetí citace z Alkuinových dopisů.

ního, jelikož, jak ostatně dokládá i samotná biblická Píseň písní a její recepce, erotická metaforika byla působivá a při popisu intenzivních náboženských prožitků nevyvolávala podezření, že by odkazovala na tělesnou zkušenost (tamtéž, zvl. s. 134–144). Proto ani v jazyku afektivního přátelství nemohla působit nepatříčně, neboť dobový diskurz její doslovný smysl předem vylučoval, a nepředpokládal ho tedy ani tam, kde snad interně přítomen byl; naproti tomu když se explicitně hovořilo o tělesné formě lásky mezi dvěma muži, středověkým jazykem o aktu sodomie, jako v případě *Admonitio generalis*, pak docházelo k jejímu zavržení takřka automaticky (srov. Putna 2013b, s. 70–71).

Tato teorie pochopitelně nevypovídá o Alkuinově sexualitě nic bližšího, než že se její případný queer charakter nemusel s jeho nepřátelským postojem k sodomii nutně vylučovat; dlužno ale říci, že více ani vypovídat nechce. V podstatě totiž považuje debatu o tom, zda byly různé postavy středověku z našeho pohledu homosexuální nebo ne, za bezpředmětnou, protože nám o tom prameny podle ní nemohou nic sdělit (Jaeger 1999, s. 25–26). Vzhledem ke queer dějinám nicméně přináší jedno důležité zjištění: četnost afektivního až homoerotického způsobu komunikace mezi muži výrazně klesá na přelomu 12. a 13. století, a to s příchodem nového ideálu dvorské lásky mezi mužem a ženou, jejíž jazyk postupně nabyl explicitně sexuální povahy, v důsledku čehož se na podobný způsob vyjadřování v rámci mužského přátelství začalo pohlížet s nedůvěrou (tamtéž, zvl. s. 157–159).

Tento poznatek přivedl některé badatele k rozvinutí u S. Jaegera spíše latentní myšlenky existence jakéhosi skrytého „queer prostoru“ v době raného a vrcholného středověku až do konce 12. století, a tím snad i k určité rehabilitaci Boswellovy hypotézy o „tolerantním“ středověku. I kdybychom však přistoupili k představě jakési „tolerance“, je nutné si uvědomit, že nebyla nikterak programová: sodomie byla touto společností odsuzována a potlačována, přestože zřejmě ne tak tvrdě jako na konci vrcholného a v pozdním středověku, kdy došlo k výše naznačené proměně diskurzu přátelství a nárůstu církevní kontroly nad osobní sférou lidského života (srov. Otis-Cour 2002, s. 80–83). Ve skutečnosti však tato „tolerance“ plynula spíše z takových sociálních podmínek, které upřednostňovaly homosociální, na ctnosti založené vztahy před těmi, které byly latentně ohroženy sexualitou, tedy mezi mužem a ženou.³³ Zmiňovaný „queer prostor“ raného a raně vrcholného středověku je tak třeba chápat spíše jako prostor, ve kterém „erotická náklonnost a city mohly být bezpečně artikulovány“ (slovy L. Coon),³⁴ jelikož jim dominantní diskurz umožňoval brát na sebe podobu sublimované, duchovní lásky.

Co nám ale toto zjištění může napovědět o Alkuinově sexualitě? Na jednu stranu můžeme její výzkum spolu se S. Jaegrem uzavřít jednoduše konstatováním, že není možné za žádných okolností bezpečně určit, zda byla „queer“, nebo ne. Pokud bychom se nicméně chtěli dobrat přece jen o něco komplexnějšího výsledku, můžeme navázat na metodologii Davida Clarka (2009, s. 3–21), ovlivněnou tezemi Eve Kosofsky

33 O fenoménu předmoderní homosociality pojednala zejm. Kosofsky Sedgwick 1985, s. 1–20; výstižně srov. Putna 2013c, s. 41–46.

34 L. Coon píše doslova: „Erotismus Alkuinova jazyka na jedné straně plyne z tradice mystického jazyka Písně písní; na druhé straně právě tato tradice odhaluje ‚queer prostor‘, kde opravdová erotická náklonnost a city mohly být bezpečně artikulovány“ (Coon 2011, s. 18).

Sedgwick. D. Clark při své úvaze nad „queer prostorem“ středověku dochází k závěru, že homoerotické city nemusely pokaždé nutně znamenat touhu po reálném fyzickém sexuálním kontaktu s osobou stejného pohlaví, tím méně zkušenost s nějakým takovým kontaktem (tamtéž, s. 15–18). Alkuinovu sexualitu lze tudíž podle něj označit za „queer“ v tom nejširším slova smyslu, jak jsme si tento výraz vyložili i my v úvodu ve vztahu k označení celé řady možných „homosexualit“ (tamtéž, s. 80).

Takový závěr nicméně přirozeně vyvolává další otázku, a sice nakolik mohla Alkuinova případná queer sexualita tvořit součást jeho vlastní vědomé identity, po- tažmo jakým způsobem.³⁵ Tato otázka se samozřejmě dotýká i tématu historických (nejen) sexuálních identit celkově.³⁶ Její úplné zodpovězení se i vzhledem k limitům pramenné základny jeví nemožné. Přesto se nad ní můžeme pokusit zamyslet, a to opět alespoň z teoretického hlediska. Pokud bychom přejali názor D. Bullougha, že se Alkuin dopustil během svého života sodomie, z čehož měl potřebu se před smrtí vyzpovídat, pak je jistě plauzibilní uvažovat o jeho sebeidentifikaci se „sodomitou“, což byla jediná — a negativně vnímaná — queer „identita“,³⁷ která je ve středověku pramenně doložena.³⁸ Avšak co se týče Alkuinova vlastního chápání jeho homoerotic- kých expresí, které se sodomií téměř jistě nespojoval, a jejich vztahu k jeho identitě, zde se situace stává neprůhlednou.

Vhodný metodologický nástroj ke zkoumání souvislosti mezi sexualitou a formo- váním lidské identity v předmoderní době nabízejí sociologické přístupy. Ty se již od dob Michela Foucaulta z pochopitelných důvodů zaměřují především na roli útlaku, v jehož důsledku queer jedinci svoji queer sexualitu potlačují.³⁹ Hranice možností projevu individua v předmoderní době obecně vytyčil v souvislosti se svou systé- movou teorií také Niklas Luhmann, a to tezí o „inkluzivní“ individualitě,⁴⁰ kterou se nedávno pokusil medievistickému bádání zprostředkovat Franz J. Arlinghaus (2015). Z ní vyplývá, že se předmoderní člověk identifikoval vždy v rámci struktur dané spo- lečnosti (a tedy, jak bychom mohli doplnit prizmatem queer bádání, i genderových), neboť uvnitř ní mu bylo vyhrazeno místo Božím řádem, a pokud cítil potřebu nějak projevít svou individualitu a nebýt přitom společností odvržen a marginalizován, prováděl to způsobem, který dokazoval, že své poslání na tomto světě plní svědo- mitě (srov. Luhmann 2006, s. 291). Výslednou expresi identity takového jednotlivce pak můžeme v souladu s bádáním o performativitě⁴¹ ztotožnit s jakousi performancí, spočívající v reprezentaci sebe sama pomocí kódů a znaků, které společnost znala a uznávala (výstižně srov. Helvie 2010, s. 1145–1149). Aplikace těchto přístupů na osob-

35 Nad otázkou vztahu mezi „homotextualitou“ a osobností autora obecně se metodologicky zamýšlí Martin C. Putna (2013c, s. 30–32).

36 Toto téma představuje jednu z hlavních oblastí studia queer dějin celkově, ke středověké sexualitě z obsáhlé literatury viz např. Karras 2017, Classen 2008 či Lochrie — McCracken — Schultz 1997.

37 Označení „sodomita“ ve skutečnosti reflektovalo pouze fyzickou homosexuální zkušenost.

38 K sodomii a všemu, co mohla znamenat, viz zvl. Burgwinkle 2004.

39 K útlaku viz Foucault 1999, s. 23–60, a Wittig 1992, s. 9–20.

40 K Luhmannově pojmání individuality celkově viz zvl. Luhmann 1993, s. 149–258; Luhmann 2006, s. 289–314, či Luhmann 1990, s. 107–122.

41 V souvislosti s genderem a sexualitou viz zvl. Butler 1988 či Butler 1990.

nost Alkuina z Yorku sice blíže nevypráví nic o jeho reálné historické sexuální identitě, může však přispět k pochopení mechanismů vlivu jeho možné queer sexuality na jeho identitu celkově.

Nepřístupíme-li na Bulloughovo čtení pramenů, nemůžeme v prvé řadě rozhodnout, jestli byla Alkuinova případná queer sexualita vědomá, či nevědomá. Pokud byla nevědomá, a to celkově pro nedostatek referenčních bodů v Alkuinově životě, které by mu pomohly si ji uvědomit, pak se jistě mohla manifestovat volně v rámci popisovaného diskurzu afektivního přátelství. Nicméně i vzhledem k probíhající debatě o sodomii, která, jak vidno, byla živá již v karolinské době, se jako pravděpodobnější jeví varianta, že byla vědomá. Nevíme, nakolik bezpečnou sféru mohl představovat raně středověký „queer prostor“ i pro fyzické projevy queer sexuality; každopádně oficiální diskurz tyto projevy jednoznačně odsuzoval. Alkuin, který nechtěl patřit a rozhodně ani nepatřil mezi ostrakizované jedince, mohl na jednu stranu jednoduše využívat diskurzu o duchovní lásce pro kamuflované vyjádření svých homoerotických tužeb, pro něž snad mohl nalézat v rámci „queer prostoru“ i fyzickou odezvu; nicméně mnohem pravděpodobnější se vzhledem k dosavadnímu výkladu zdá, že Alkuin své tužby naopak vědomě sublimoval a v jejich sublimované podobě, vyjádřené jazykem přátelství, spatřoval cíl svého asketického úsilí a naplnění ideálu duchovního přátelství. Takové čtení by zároveň uspokojivě vysvětlovalo zdánlivý nesoulad mezi možnými projevy Alkuinovy queer sexuality v dopisech a básních a jeho kritikou sodomie a případnou potřebou se z hříchu sodomie ke konci života vyzpovídat, stejně jako by odpovídalo hypotéze o velké variabilitě forem queer sexuality celkově.

5. ZÁVĚR

O Alkuinově sexualitě toho lze říci s určitostí jen nemnoho. Z výše uvedeného vyplývá, že pouze na základě Alkuinova homoerotického jazyka není možné vyvozovat žádné jednoznačné závěry. Přístupíme-li ale na Bulloughovu teorii představenou ve třetí kapitole, mohl se Alkuin v mládí skutečně dopustit sexuálního styku s muži a i později k nim — a zvláště ke svým oblíbeným žákům, jako byl patrně Arno ze Salcburku — pociťovat erotickou náklonnost. Jako homosexuál se nicméně zcela jistě neidentifikoval. Jednak proto, že tato kategorie v jeho době vůbec neexistovala: mohl se identifikovat jako sodomita, avšak jelikož sám touto kategorií vzhledem k dobovým standardům, kterým chtěl zjevně dostát, pohrdal, jistě na ní svou identitu nezakládal. V návaznosti na Luhmannovu teorii o „inkluzivní“ individualitě je možné se naopak domnívat, že se cítil především jednoduše jako příslušník křesťanské společnosti, v níž zastával roli jáhna, dvořana, učitele či opata. Z pozice těchto rolí pak mohl ve snaze o dosažení ideálů artikulovaných dobovým diskurzem své možné homoerotické touhy buď vědomě, nebo nevědomě sublimovat, a to do podoby duchovní lásky a duchovního přátelství. Jeho explicitní vyjádření lásky zejména Arnovi ze Salcburku by tak za těchto okolností bylo možné číst paradoxně jako vrchol jeho asketického úsilí o překonání sebe sama.

PRAMENY

- Alcuini (Albini) carmina. In: Ernst Dümmler (ed.): *MGH Poetae 1*. Berlin 1881, s. 160–351.
- Alcivini sive Albini epistolae. In: Ernst Dümmler (ed.): *MGH Epistolae 4: Epistolae Karolini aevi: Tom. II*. Berlin 1895, s. 1–481.
- Die Admonitio generalis Karls des Großen. In: Hubert Mordek — Klaus

- Zechiel-Eckes — Michael Glatthaar (eds.): *MGH Leges: Fontes iuris 16*. Hannover 2012, s. 179–239.
- Interrogationes et Responsiones in Genesim. In: Jacques-Paul Migne (ed.): *Patrologia Latina: Tom. 100*. Paris 1863, s. 515–568.
- Vita Alcuini. In: Wilhelm Arndt (ed.): *MGH SS 15,1*. Hannover 1887, s. 182–197.

LITERATURA

- Arlinghaus, Franz-Josef:** Conceptualising Pre-Modern and Modern Individuality: Some Theoretical Considerations. In: Franz-Josef Arlinghaus (ed.): *Forms of Individuality and Literacy in the Medieval and Early Modern Periods*. Brepols Publishers, Turnhout 2015, s. 1–46.
- Becher, Matthias:** *Merowinger und Karolinger*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2009.
- Boquet, Damien — Nagy, Piroška:** *Sensible Moyen Âge: Une histoire des émotions dans l'Occident médiéval*. Seuil, Paris 2015.
- Boswell, John:** *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*. University of Chicago Press, Chicago 1980.
- Bullough, Donald A.:** *Alcuin: Achievement and Reputation*. Brill, Leiden — Boston 2004.
- Burgwinkle, William E.:** *Sodomy, Masculinity, and Law in Medieval Literature: France and England, 1050–1230*. Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Butler, Judith:** *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, New York — London 1990.
- Butler, Judith:** Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory. *Theatre Journal* 40, 1988, č. 4, s. 519–531.
- Cassidy, Eoin G.:** 'He Who Has Friends Can Have No Friend': Classical and Christian Perspectives on the Limits to Friendship. In: Julian Haseldine (ed.): *Friendship in Medieval Europe*. Sutton Publishing, Stroud 1999, s. 45–67.
- Clark, David:** *Between Medieval Men: Male Friendship and Desire in Early Medieval English Literature*. Oxford University Press, Oxford 2009.
- Classen, Albrecht — Sandidge, Marilyn (eds.):** *Friendship in the Middle Ages and Early Modern Age: Explorations of a Fundamental Ethical Discourses*. De Gruyter, Berlin — New York 2011.
- Classen, Albrecht (ed.):** *Sexuality in the Middle Ages and Early Modern Times: New Approaches to a Fundamental Cultural-Historical and Literary-Anthropological Theme*. De Gruyter, Berlin — New York 2008.
- Coon, Lynda L.:** *Dark Age Bodies: Gender and Monastic Practice in the Early Medieval West*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia — Oxford 2011.
- Dales, Douglas:** *Alcuin: His Life and Legacy*. James Clarke & Co, Cambridge 2012.
- Dales, Douglas:** *Alcuin: Theology and Thought*. James Clarke & Co, Cambridge 2013.
- Foucault, Michel:** *Dějiny sexuality I*, přel. Čestmír Pelikán. Herrmann & synové, Praha 1999.
- Frantzen, Allen:** *Before the Closet: Same-Sex Love from 'Beowulf' to 'Angels in America'*. University of Chicago Press, Chicago 1998.
- Garrison, Mary:** The Social World of Alcuin: Nicknames at York and at the Carolingian Court. In: L. A. J. R. Houwen — Alasdair A. MacDonald (eds.): *Alcuin of York: Scholar at the Carolingian Court*. Forsten Pub, Groningen 1998, s. 59–79.

- Giffney, Noreen — O'Rourke, Michael:** *The Ashgate Research Companion to Queer Theory*. Routledge, Farnham — Burlington 2009.
- Greenberg, David F.:** *The Construction of Homosexuality*. University of Chicago Press, Chicago 1988.
- Halperin, David M.:** *How to Do the History of Male Homosexuality*. University of Chicago Press, Chicago 2002.
- Helvie, Forrest C.:** Queer Theories in Medieval Studies. In: Albrecht Classen (ed.): *Handbook of Medieval Studies: Terms — Methods — Trends*. De Gruyter, Berlin — New York 2010, s. 1142–1154.
- Himl, Pavel — Seidl, Jan — Schindler, Franz (eds.):** „Miluji tvory svého pohlaví“. *Homosexualita v dějinách a společnosti českých zemí*. Argo, Praha 2013.
- Charvát, Petr:** Alkuin z Yorku (735–801/805). Fénix antiky vzlétá z popela. In: Miroslav Bárta — Martin Kovář (eds.): *Lidé a dějiny. K roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě*. Academia, Praha 2017, s. 107–128.
- Jaeger, Stephen C.:** *Ennobling Love: In Search of a Lost Sensibility*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1999.
- Karfiková, Lenka:** *Přátelství v Augustinových Vyznáních*. Vyšehrad, Praha 2020.
- Karras, Ruth Mazo:** *Sexuality in Medieval Europe: Doing Unto Others*. Routledge, Abingdon — New York 2017.
- Katz, Jonathan N.:** *The Invention of Heterosexuality*. Dutton, New York 1995.
- Konstan, David:** *Friendship in the Classical World*. Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- Kosofsky Sedgwick, Eve:** *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*. Columbia University Press, New York 1985.
- Kruger, Steven F.:** Queer Middle Ages. In: Noreen Giffney — Michael O'Rourke (eds.): *The Ashgate Research Companion to Queer Theory*. Routledge, Farnham — Burlington 2009, s. 413–434.
- Lohrmann, Dietrich:** Alcuin und Karl der Große im Winter 769. *Frühmittelalterliche Studien* 52, 2018, s. 81–97.
- Lochrie, Karma — McCracken, Peggy — Schultz, James A. (eds.):** *Constructing Medieval Sexuality*. University of Minnesota Press, Minneapolis 1997.
- Luhmann, Niklas:** *Essays on Self-Reference*. Columbia University Press, New York 1990.
- Luhmann, Niklas:** *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*. Bd. 3. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1993.
- Luhmann, Niklas:** *Sociální systémy. Nárys obecné teorie*, přel. Pavel Váňa. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006.
- Macek, Josef:** Historická sémantika. *Český časopis historický* 89, 1991, č. 1, s. 1–30.
- McGuire, Brian P.:** *Friendship and Community: The Monastic Experience, 350–1250*. Cornell University Press, Ithaca — London 2010.
- Murray, Stephen O.:** *Homosexualities*. University of Chicago Press, Chicago 2000.
- Nechutová, Jana — Stehlíková, Dana:** *Stručné dějiny latinské literatury středověku*. Baset, Brno 2013.
- Otis-Cour, Leah:** *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*, přel. Kateřina Novotná. Vyšehrad, Praha 2002.
- Pezzini, Domenico:** Aelred's Doctrine of Charity and Friendship. In: Marsha L. Dutton (ed.): *A Companion to Aelred of Rievaulx*. Brill, Leiden — Boston 2017, s. 221–245.
- Putna, Martin C. (ed.):** *Homosexualita v dějinách české kultury*. Academia, Praha 2013a.
- Putna, Martin C.:** Sodomité, duchovní přátelé a Amazonky aneb co bylo, když homosexualita ještě nebyla. In: Martin C. Putna (ed.): *Homosexualita v dějinách české kultury*. Academia, Praha 2013b, s. 65–82.
- Putna, Martin C.:** Úvod metodologický: evropské a americké vědy o homosexualitě a kultuře. In: Martin C. Putna (ed.): *Homosexualita v dějinách české kultury*. Academia, Praha 2013c, s. 7–62.
- Rosenwein, Barbara:** *Generations of Feeling: A History of Emotions, 600–1700*. Cambridge University Press, Cambridge 2016.
- Schmalholz, Rebecca:** *Verdichtete Botschaften: Wie Gelehrte um Karl den Großen in Gedichten kommunizierten*. Brill, Köln 2022.

- Schnell, Rüdiger:** Der Queer Turn in der Mediävistik: Ein kritisches Resümee. *Archiv für Kulturgeschichte* 95, 2013, s. 31–68.
- Stofferahn, Steven:** Staying the Royal Sword: Alcuin and the Conversion Dilemma in Early Medieval Europe. *The Historian: A Journal of History* 71, 2009, s. 461–480.
- Šorm, Martin:** Postel a grál. Významotvorné obrazy Chrétiens de Troyes. In: Eva Doležalová — Petr Sommer (eds.): *Středověký kaleidoskop pro muže s hůlkou. Věnováno Františku Šmahelovi k životnímu jubileu*. Nakladatelství lidové noviny, Praha 2016, s. 237–249.
- Tyrell, Alice V.:** *Merovingian Letters and Letter Writers*. Brepols Publishers, Turnhout 2019.
- White, Carolinne:** *Christian Friendship in the Fourth Century*. Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- Wittig, Monique:** *The Straight Mind and Other Essays*. Beacon Press, Boston 1992.
- Wood, Ian N.:** *The Missionary Life: Saints and the Evangelisation of Europe, 400–1050*. Routledge, Harlow 2001.